

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Középkori és reneszánsz eszmetörténet

Bevezetés

1.3 lecke – 20 perc

A skolasztika korszaka általában

A skolasztikus filozófia három korszaka:

1. korai skolasztika, 9-12. század
2. a skolasztika virágkora vagy „magas” skolasztika, 13. század
3. kései skolasztika 14-16. század (a kései skolasztika időben párhuzamos a reneszánsz gondolkodás megjelenésével)

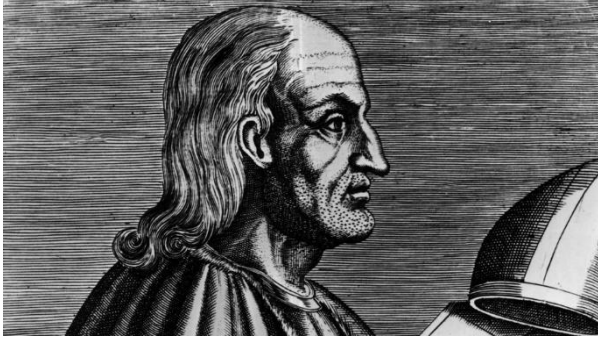

Boethius ábrázolása *A filozófia vigasztalása* című mű egy 1385-ben lejegyzett itáliai másolatában

Szót kell ejtenünk egy korszakokba nem illeszthető filozófusról, ő **Boethius** (480-525), akit – gondolkodásmódja és művei hatástörténete miatt – inkább skolasztikus szerzőnek tartunk, jóllehet a patrisztika korában élt. Boethius kulturális identitása három forrásból táplálkozott. Egyfelől előkelő római patrícius család sarjaként még a keleti gót uralom alatt álló Rómában is magas rangú politikai hivatalt töltött be. Másfelől vallását tekintve keresztény volt és írt keresztény teológiai témájú munkákat is. Harmadszor Boethius talán az utolsó európai értelmiségi, aki elevenen lélegezte a görög filozófia levegőjét, és akinek számára az még nem száraz vonatkoztatási pont vagy elítélendő pogány kulturális attitűd volt, hanem elevenen megélhető kultúra. Platón és Arisztotelész összes munkáinak fordítását tervezte: nem tudjuk, hogy az egész projekt megvalósult-e. Az azonban bizonyos, hogy lefordítja Arisztotelész logikai műveinek jelentős részét, és ebben nem csak a középkori, hanem az újkori filozófia egészére nézve

kanonikus latin nyelvű alakjait állapítja meg a görög filozófiai terminológiának. Élete végén politikai okokból bebörtönzik, ekkor írja *A filozófia vigasztalása* című művét.

1. Korai skolasztika

Canterbury-i Szent Anzelm
Berlin, Archiv für Kunst und Geschichte

A filozófia alapvető intézményi keretei a kolostorok, művelői a szerzetesek. A filozófia művelése alapvetően kontemplatív-szemlélődő jellegű: a kolostorok szigorúan szabályozott napiendjébe ágyazódik, és ezáltal életvitel-szerű. Az oktatás általában a hellénizmus-kori

eredetű hét szabad művészet szerint folyik, mely a triviumra (grammatika, dialektika, rétorika), valamint a quadriviumra (aritmetika, geometria, zene, asztronómia) oszlott. Dialektika alatt nem csupán logikát, de akár az egész filozófiát is tanították. A rétorikában általában etikát tanítottak, ami megfelelt az antik tradíciónak.

Jelentős szerzők:

- Canterbury-i Szent Anzelm (1033-1109, a priori istenérv, [lásd 5.1 lecke!](#))
- Petrus Abelardus (Pierre Abélard, az univerzálé-vitával kapcsolatban találkozunk majd nevével, [lásd 4.3 lecke!](#))

2. A skolasztika virágkora vagy „magas” skolasztika, 13. század

A skolasztika virágkorának filozófiáját döntően meghatározta Arisztotelész filozófiai műveinek megjelenése a latin nyelvű nyugaton.

Avicenna ábrázolása egy perzsa miniatúrán

Ehhez tudnunk kell, hogy Arisztotelész művei (az antik tudomány más fontos szövegeivel, pl. Euklidész *Elemek* című művével együtt) az arab világban maradtak fent. A 9. századi Bagdadi kalifátus nagy szerepet játszott abban, hogy a 13. században eljuthattak az antik gondolkodó művei Európába. A Közel-Keleten folyamatosan másolják és kommentálják ezeket, és ennek hatására egy sokrétű filozófiai-teológia kultúra bontakozik ki az iszlám arab világban belül a 9-12. században. Az arab Arisztotelész-recepció két kiemelkedő és Európában is nagy hatású alakja Avicenna (arab nevén: Ibn Szína, 980-1037) és Averroes (arab nevén: Ibn Rušd, 1126-1198) – az arab filozófiára vonatkozóan [lásd még a 6.1 leckét!](#)

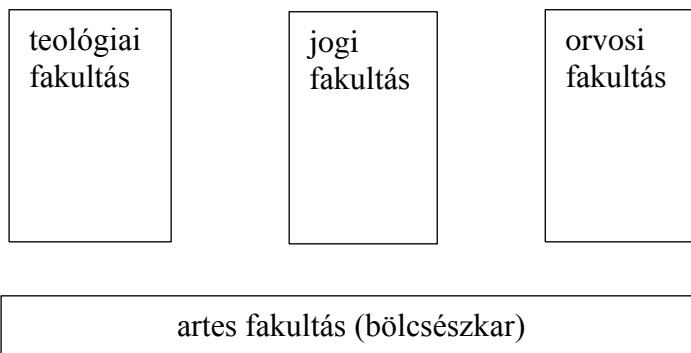
Párizs látképe az 1493-as *Nürnbergi krónikában*

Eközben a 12. század nagy társadalmi változásokat hoz Európában. Elterjed az írásbeli adminisztráció, racionalizálódik a mezőgazdasági termelés, de mindenekelőtt az a szociológia-történelmi fejlemény bír filozófia-történelmi jelentőséggel, hogy az európai városok expanziója minden addigi mértéket meghalad a 13. századra.

A filozófiával szemben új elvárások fogalmazódnak meg és a művelése új intézményi kereteket követel meg.

Ugyanazon intézmény fogja *egyfelől* Arisztotelész filozófiájának arab közvetítésen keresztül történő elsajátítását biztosítani, mint amely *másfelől* képes lesz megfelelni a filozófiával szemben jelentkező megváltozott társadalmi elvárásoknak. Ez az intézmény az **EGYETEM**. Ekkor alapítják Európa első egyetemeit – a kutatók persze árnyaltabban látják a dóm- és kolostori iskolákból az egyetemekhez történő átmenetet, így a pontos egyetem-alapítási évszámokkal kapcsolatban nem uralkodik szakirodalmi konszenzus. Bologna, Párizs, Oxford és Cambridge már mind jelentős egyetemi központok a 13. században.

Kialakul a karok rendszere az egyetemeken, később ezek differenciálódnak:

Az *artes* fakultáson (innen a bölcsészettudományi kar mai angol elnevezése: *faculty of arts*) egyfajta alapozó képzés folyt, ahol a hét szabad művészet szerepét egyre inkább átvette Arisztotelész filozófiája. Oktatták a *Nikomakhoszi etikát* és a *Politikát*. Arisztotelész lélekfilozófiai írásai leírták, hogy mi történik egy objektum és a megismerőképesség között a megismerés alatt. Ekkor vált ismertté az a különleges sorsú iratcsomag is, melyet jóval Arisztotelész után láttak el a *Metafizika* címmel. Különösen fontos volt, hogy itt Arisztotelész tudomány-elméletét oktatták az antik filozófus *Második analitika* című műve alapján. Az Ibériai félszigeten és Szicíliában fordító-iskolák működtek, ahol az eredeti művek mellett az

arab kommentár-irodalmat is latin nyelvre ültetik át – a művek latin nyelvű változatait használják Párizsban és a többi egyetemen.

Mivel a társadalom elitjét adó teológiai és jogi képzésben résztvevőinek is először el kellett végezniük az artes fakultás alapozó kurzusait, így a bölcsészkar oktatói jelentős társadalmi befolyásra tettek szert. Részben ez volt az oka annak is, hogy Arisztotelész műveinek recepciója nem volt zökkenőmentes: az egyházi hatóságok a 13. század folyamán többször is kísérletet tesznek az arisztotelianus filozófia terjedésének korlátozására. Ezeket elítélő határozatok formájában ismerjük, ezek közül a legismertebb az ún. 1277-es párizsi elítélő határozat, mely 217 antik-pogány eredetű tézist ítél el.

A tanítók gyűlése a párizsi egyetemen
Étienne Colaud *Chants royaux* című kéziratában (16. század eleje)

A kép azonban jóval árnyaltabb annál, semmint hogy a teológia és filozófia viszonyát egy elnyomó egyház represszív ténykedése és a keresztény valláson túllépő pogány-szekuláris értelmiség konfliktusára redukáljuk. Az értelmiségi attitűdökre a hit vagy a tudás valamelyikének egyoldalú háttérbe szorítása helyett inkább a kettő viszonyának eltérő kezelésmódjai jellemzőek. Az nyilvánvaló volt, hogy a keresztény teológia az **emberre**, mint az **isteni kegyelem tárgyra** tekintett, és ez ellentétben állt a filozófusok ama meggyőződéssel, hogy az embert a világ diszkurzív rendjében **értelemmel rendelkező lelkes lény**ként kell definiálni. Ám sem a késői Ágostonra alapozó teológusok nem gondolták azt, hogy az ember ne volna **értelemmel rendelkező lelkes lény**, sem az artes fakultás oktatói nem tagadták azt, hogy az ember az **isteni kegyelem tárgya**. Amiben nézeteik eltértek, az a két

antropológiai álláspont egymáshoz való viszonyának beállítása volt. Az olyan gondolkodók, mint a ferences Bonaventura (1221-1274), úgy vélték, hogy a két meghatározás között **alárendeltségi viszony** áll fenn: az ember elsősorban az isteni kegyelem tárgya, és csak másodsorban egyébként racionális állat is. Az artes fakultás gondolkodóira inkább egyfajta **mellérendelés** volt jellemző: az ember két meghatározása két külön-külön tudomány eredménye. Az ember teológiai szempontból az isteni kegyelem tárgya és egy funkció isten transzcendens világ-tervében; ám filozófiai szempontból értelmes lélekrésszel bíró lelkes lény. E „kettős igazság”-ként címkézhető felfogás természetesen Arisztotelész Második Analitikájának tudományódszertanán alapult. Az eltérő előfeltevésekből kiinduló tudományok egymásnak ellentmondó eredményekre juthatnak. (lásd erről a 3.1 leckét!)

A skolasztika virágkorának legjelentősebb gondolkodója Aquinói Szent Tamás, akiről bőven lesz még szó a következő leckékben. Aquinói főművében, a monumentális *Summa theologiae*ben tesz kísérletet a keresztény teológia és az arisztotelészi filozófia szintézisére.

3. Kései skolasztika és reneszánsz filozófia

William Ockham (1285-1348) – a kései skolasztika legjelentősebb gondolkodója

A skolasztika virágkorának vezető gondolkodói meg voltak győződve arról, hogy mintegy rajtatartják ujjukat a társadalom ütőerén. Az egyetemeken oktatott filozófia azonban valamikor a 13-14. század fordulóján elveszíti társadalmi küldetésének e magától értetődőségét. Az egyetemi filozófiai viták belterjessé válnak, a filozófiai kérdések finomra hangolása egyben az egyetem és a társadalmi környezet viszonyának problematikussá válását is jelenti egyben. A **kései skolasztika** kidolgoz egy technikai jellegű latin nyelvet, mely egyfelől lehetővé tette a tudományos problémakezelés és kommunikáció szinte

soha nem látott precizitását (innen a kortárs analitikus filozófia érdeklődése a kései skolasztika iránt), másfelől azonban soha senki nem beszélte ezt a nyelvet az egyetem falain túl.

Francesco Petrarca (1304-1374)
Andrea di Bartolo di Bargilla műve 1450 körül
Firenze, Uffizi

Pontosan erre mutat rá a születőfélben lévő **reneszánsz** gondolkodás. A reneszánsz (eredete az újjászületés jelentésű francia *renaissance* kifejezés) általános kultúrtörténeti attitűdje ezért először irodalmi jellegű reflexiókban jelentkezik. Irodalom, rétorika, történelem, poétika: ezek a reneszánsz gondolkodás centrális területei. Újjászületés: maga kifejezés már eleve utal a reneszánsz tudatra alapvetően jellemző történeti distanciára: a reneszánsz ember csak mint történeti képes magát definiálni. A Capitolium, a római császári palota az egész középkor alatt a helyén állt, azonban a 14. században egyszer csak felismeri magát benne az európai ember. Az antikvitásból fennmaradt anyagi és a szellemi kultúra széles spektrumán ismer saját magára a

reneszánsz ember: az épületek arányaiban a most hirtelen visszaköszön a *humanitas* eszménye. Az alapvető antropológiai kérdésre, hogy mi az ember, a stílusban rejlik a válasz. És ez a válasz alapjaiban érinti a kor társadalmát. Amikor Petrarcát antik mintára koszorús költővé koronázzák a Capitolium előtt, akkor egyszerre lesz felelevenítve egy antik kulturális aktus, és egyszerre képezi a kulturális észlelet tárgyát az, hogy a kultúra szekuláris tere aktív módon rendezhető.

Mindez szöges ellentétben áll a kései skolasztika gondolkodásával. A kései skolasztika mindenekelőtt (nominalista)nyelvfilozófiai érdeklődésű perspektívájában arra kérdésre, hogy mi az ember, azt lehet válaszolni, hogy attól függ, hogy az „ember” terminus különböző szintaktikai szerkezetekben milyen szemantikai jellemzőkkel bír. Ez a reneszánsz gondolkodók számára „skolasztikus szörszálhasogatás”. Az ember nem más, mint ami Cicero és Thuküidész írásainak stílusában, az antik épületek arányaiban tárul fel az olvasó és a szemlélő számára.

Reneszánsz szerzők közül kiemelhetjük a klasszikus firenzei triáaszt: Dantét, Petrarcat és Boccacciót. Dante és Petrarca jelentős irodalmi tevékenységük mellett írnak filozófiai műveket is. A 16. század elején már a válságába jutott reneszánsz képezi Niccolò Machiavelli (1469-1527) ideológiakritikai filozófiájának kiindulópontját. A 15-16. században a reneszánsz gondolkodók is elkezdik művelni a filozófia elméleti részét: a páduai egyetemen kidolgoznak egy olyan Arisztotelész-olvasatot, mely a tudományos megismerést az empirikus tapasztalatra építi. E tradíció legfontosabb alakja Jacopo Zabarella (1433-1589).

Irodalom:

Borbély Gábor: 3.4.10-3.4.16 fejezetek, in: Boros Gábor (szerk.): Filozófia (Akadémiai Kézikönyvek), Budapest, Akadémiai, 2007, 379-393. ISBN: 9789630584869

Boros Gábor: *A reneszánsz filozófiája*, in: Boros Gábor (szerk.): Filozófia (Akadémiai Kézikönyvek), 4. fejezet, Budapest, Akadémiai, 2007, 569-639. ISBN: 9789630584869

Kérdések:

1. Melyek a skolasztikus filozófia korszakai, hozzávetőlegesen mettől meddig tartanak?
2. Milyen intézmény keretei között művelik a filozófiát a korai, magas és kései skolasztika idején?
3. Milyen értelmiségi attitűdök jellemzik a hit és tudás viszonyát a virágzó skolasztikában?
4. Hogyan változik meg a filozófia és a társadalom viszonya a 13. század és a kései skolasztika korszaka között?
5. Hogyan vélekedik a reneszánsz filozófia a kései skolasztikáról?